

आत्मचित्र - भाग ५५

(कै. राम गवाले यांच्या 'आत्मचित्र' या आत्मचरित्रात्मक पुस्तकातून क्रमशः)

पुण्यात स्थिर होऊन कामाला लागल्यानंतरही मुंबईच्या फेन्या सुटल्या नव्हत्या. आठवड्यातून तीन दिवस तरी रोज जाऊन संध्याकाळीच डेककन क्वीनन परत येत असे. एखादा दिवस कामासाठी राहावंच लागलं तर राहत असे. पुण्यातल्या सांस्कृतिक कार्यक्रमांना उपस्थित राहू लागलो. व्याख्यान, संगीत मैफिली, परिचित स्नेहांच्या भेटी आनंद देणाऱ्या ठरल्या. प्रसंगी प्रबोधन करणाऱ्या स्नेहांच्या भेटी होऊ लागल्या. वसंतराव गोवारीकर, सुरेशचंद्र नाडकर्णी, मुकुंदराव किलोंस्कर, शरदचंद्र गोखले, व्ही.एम. दांडेकर अशा मंडळींची भेट झाली की जीवनाचा नवा निराळाच दृष्टिकोन देणाऱ्या किंतीतरी गोष्टी कळत. सकाळ, हिंगणे स्त्री-शिक्षण संस्था, पुणे युनिवर्सिटी, साहित्य परिषद, नवीन पण लक्षणीय काम करणारी आमची 'आशय फिल्म क्लब' ही संस्था, नॅशनल फिल्म अर्काईव्हज, फिल्म इन्स्टिट्यूट अशा संस्थांचा पुन्हा संपर्क येऊ लागला. यूनिक फीचर्स, मार्केट मिशनरीज अशा संस्थांमधून, नवीन विचारान, नवीन तंत्रानं काम करणारी तरुण मंडळी पाहिली. सुधीर गाडगीळ, सुधीर मोरे, प्रकाश भोंडे यांच्यासारखी सतत काही नवीन चांगलं करणारी माणसं पाहिली, की वाटतं ही आताची तरुणांची पिढी आपल्यापेक्षा किंतीतरी सर्वांगीण विकास झालेली आहे! असं असूनही 'प्रभात' सारखं, 'नवयुग' सारखं, फिल्मसिटीसारखं चित्रपट निर्मितीचं केंद्र पुण्यात नसावं, निर्माण होऊ नये याची साहजिकच मनाला खंत वाटते.

पुण्यात अगोदर पोचल्यानंतर खूप बरं वाटलं होतं. परंतु गदिमा आता पुण्यात नसून आपला जणू मोठा भाऊच आपल्याला सोडून गेला असावा अशी भावना झाली. पुण्यापासून दूर, पुणे सोडून गेल्यानंतर पुण्यातल्या आठवणी आल्या नसतील इतक्या पुण्यात आल्यानंतर एकवटून आल्या.

अण्णा गेले त्यावेळी मी मुंबईत होतो. कळल्याबरोबर पुण्याला पोचलो. प्रत्यक्ष पुण्यातून, मुंबईहून, कोल्हापूर, सांगली, आटपाडी, कन्हाड, नागपूर अशा कित्येक ठिकाणांहून लोक येऊन पोहोचले होते. समाजाच्या निरनिराळ्या स्तरातले अनेक लोक त्यांच्याबद्दलच्या व्यक्तिगत आठवणी सांगत होते. काहींचा तर त्यांचा परिचयही नव्हता, पण त्यांचे जे भक्त होते असे महाराष्ट्रातल्या कानाकोपन्यातून विद्वानांच्यापासून साध्या बाळबोध वळणाऱ्या खेडुतांपर्यंत सारे त्यांच्या वियोगाच्या दुःखसागरात बुडून गेले होते. माझ्यासारख्या ज्या धडपडणाऱ्या तरुणांची घडण त्यांनी केली, व्यक्तिमत्त्वाला आकार दिला, त्या आम्हा सांत्यांना तर आपण निराधार झाल्याची भावना झाली होती. चिरकाल स्मरणात राहावी, जतन व्हावी अशी गदिमांची असंख्य गीतं आणि आबालवृद्धांना वेड लावणारं 'गीत रामायण' तर घराघरात पोहोचलं आहे. अण्णा गेले नाहीत, ते अमर झाले.

पु.ल.च्या भेटी होत. भाई त्याच्या आजारपणामुळे जर्जर होता. इतका शांत, कमी बोलणारा असा तो कधीच माहित नव्हता. त्यानं मध्येच बसावं, मैफिल जमवावी, असं वाटे. दमला असला तरी निर्विकारपणे पाहतो आहे, ऐकतो आहे असं वाटे. रामभाऊ कोलहटकर, उदय चिपलकट्टी, कानिटकर, जणू घरचाच असा मधू गानू, बापूजी कांचन अशा परिवारांपैकी कुणी ना कुणी भाईचं जिण सुसह्य व्हावं याची खबरदारी घेत असत. सुनीताबाई व्यवहाराची कामं सांभाळण, टेलीफोन घेणं यावरोबरच एखाद्या मुलाचा सांभाळ केल्यासारख्या भाईकडं हवं नको ते पाहत असत. कधीकधी भाई खूपच बरा असल्यासारखा वाटे. अशा वेळी तो बोलण्याचा प्रयत्न करी. आमचं फोनवरही बोलणं होत असे. जरा बरं असलं की गत काळातल्या गोष्टी तपशीलवार आठवत. गाण्याच्या चालीही आठवण्याचा प्रयत्न करी.

शांताबाई शेळके, गुलजार, गिरीश कर्नाडि, मोहन आगाशे, मोहन वाघ, चंदावरकर पतिपत्नी, जोत्सनाबाई भोळे, आडारकर पतिपत्नी, जब्बार पटेल, असे भाईवर प्रेम करणारे स्नेही कटाक्षानं, पु.ल. आणि सुनिता यांची भेट घेतल्याशिवाय राहत नसत. पुण्यात आम्ही अनेक मित्रांनी 'पुल ८०' असा एक प्रदीर्घ सोहळा केला. अनेक कलाकारांनी, वक्त्यांनी उत्सूर्तपणे सोहळा नटवला. एखाद्या माणसावर लोकांचं किती प्रेम असावं याची पराकाष्ठा त्यावेळी दिसून आली. प्रकृतीच्या अशा अवस्थेतसुद्धा भाईला खट्याळक्या, फिरक्या घेणं सुचत असे. कधीही कृत्रिम बंधनात न राहणाऱ्या भाईला वेळच्या वेळी खाणं, औषधं, योजून विश्रांती हे सारं त्याच्या मनोधर्माला धरून नव्हत. एक दिवस सुनीताबाईचा आमच्याकडं फोन आला, "छोटा जवान मध्ये भाईनं काय केलंय?" मी म्हणालो, "सुनीता, 'छोटा जवान'मध्ये भाईनं काही केलेलं नाही. बघितला तरी आहे की नाही, मला शंका आहे." सुनीता म्हणाली, "भाई म्हणतोय की, त्यानं तुझ्या 'छोटा जवान'मध्ये काही तरी केलंय." मी विचारलं, "पण कशासाठी ही माहिती पाहिजे?" सुनीता म्हणाली, "भाईनं केलेल्या चित्रपटासाठीच्या कामांची यादी करतोय." मी म्हणालो, "असं असेल तर तुम्ही एका चित्रपटाचं नांव विसरले असावेत, 'आज और कल'. बी.आर.फिल्म्सची फिल्म होती असं वाटतंय." सुनीता एकदम आठवून म्हणाली, "होय की रे ! आज और कल." शेजारी बसलेला भाई सुनीताला म्हणाला, "सुनीता, रामला म्हणावं, आज और कल दोन दिवसच चालला." भाई लोकांच्या फिरक्या घेण्याच्या आपल्या स्वभावातून आपली स्वतःचीही फिरकी घ्यायला कमी करत नसे.

त्याची प्रकृती थोडीशी बरी असताना एक दिवस त्याच्या मनांत आलं, की कितीतरी दिवस आपण सगळी मंडळी भेटलो नाही. सगळे जमूया, सवंध पूर्ण

दिवस. रामभाऊ कोलहटकरांनी आणि मधू गानू वैगेरे मित्रांनी घाट घातला. जवळजवळ चाळीस-पत्रास जणांनी पुण्याजवळच पिरंगूटला जायचं ठरलं. जायचा दिवस आला. ठरल्याप्रमाणे पुणे, मुंबई, सोलापूरहून आलेले आम्ही सर्व मित्र जमले. काही जण खूप दिवसांनी एकमेकांना भेटले होते. भेटाभेटी आपसांत बोलणं सुरु झालं होतं. सुनीताबाई सगळ्यांची दखल घेतल्यानंतर, म्हणाल्या, “आपण सगळेजण खूप दिवसांनी भेटतोय आणि राम तिकडं कुठं बसलाय? भाई आणि राम जमले आणि त्यांच्या आवडीचा कोल्हापूर हा विषय सहज निघाला की मोठी मैफील असते.” अशी चर्चा चालली होती. मी सोलापुराहून आलेल्या राम पुजारीशी बोलत होतो. सर्वांनी मला जवळजवळ ढकळूनच पु.ल.जवळ बसवलं. त्यानंही माझ्याकडं मिस्किलपणानं बघून विचारलं, “राम, अलिकडं कधी कोल्हापूरला गेला होतास की नाही?”

मी छोटे-मोठे प्रवास करत होतो तेव्हा कोल्हापूरला आपल्या एका स्नेहांच्याकडं हुड्याला गेलो होतो. शेतातल्या बंगल्यातच त्यांचं वास्तव्य होतं. विषय चालला होता, “आता पूर्वीसारखं काही राहिलं नाही. क्वालिटी म्हणून काय राहिली नाही. हे टेनलेस का काय निघालंय, पात्यालं घिऊन त्यात दूध तापवा, करपतंय. त्या इमानाच्या पत्राचा का काय तवा निघालाय. त्याच्यावर भाकरी करपतीय. सगळी करण.” झालं! एवढ्या प्रेरणेनं माझ्याकडंचं कोल्हापूर भंडार खुललं. कोल्हापूरची पूर्वीची इंग्रजी दिनचर्या, कपडे, निष्ठा याबद्दल आम्ही दोघे (आळीपाळीनं) जुन्या आठवणी काढत बसले. माझी पत्नी मीरा आणि सुनीताबाई जवळजवळ बसल्या होत्या. मीरा म्हणाली, “राम किती बोलताहेत!” सुनीताबाई म्हणाल्या, “बोलू दे गं! भाईसुद्धा बघ इतकं बरं नसताना कसा रंगलाय”. भाई सहभागी झालेली अशी ही मैफिल, कदाचित अखेरचीच असावी. अजूनही मैफिली होतात, पण त्यात भाई असतो ते फक्त त्याच्या शब्दरूपात आणि आम्हा सर्वांच्या स्मरणात.

- वै. राम गबाले

(‘आत्मचित्र’ पुस्तकासाठी भारतातील संपर्क - अरुण जाखडे - २५४४२४५५)